

ДЕТЕРМІНАНТИ ПРОЦЕСУ СТАНОВЛЕННЯ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ В УКРАЇНІ

У статті аналізується комплекс об'єктивних і суб'єктивних чинників, які впливають на процес становлення і розвитку правової держави в сучасній Україні. Визначені перспективи цього процесу.

В статье анализируется комплекс объективных и субъективных факторов, влияющих на процесс становления и развития правового государства в современной Украине. Определены перспективы этого процесса.

The article provides the analyses of the complex of factors that affect the legal state building process in the modern Ukraine. The perspectives of such a process are also determined.

Формування правової держави являє собою багатофакторний динамічний процес, на який впливають різноманітні чинники об'єктивного і суб'єктивного характеру. Вони спроможні як стимулювати, так і стримувати розвиток, стосуючись якісних і кількісних параметрів.

Комплексний аналіз сукупності таких факторів впливу дозволяє моделювати розвиток і прогнозувати його наслідки, визначаючи способи прискорення та передбачуючи можливі перешкоди.

На загальну картину процесу формування та розвитку правової держави впливають: характер політичного режиму, сутність системи управління, тип еліти, стан суспільної свідомості та культури, соціально-економічна ситуація, внутрішньополітична та геополітична ситуація, існуючі традиції і запозичений досвід. Розуміння і врахування різних чинників впливу дозволяє вдосконалювати всі складові державної системи та функціонування її механізму, зменшувати ризики на цьому шляху.

Базовою основою перетворень виступає демократизація всіх без виключення сфер життєдіяльності держави і суспільства. Тільки в умовах демократії людина стає найвищою соціальною цінністю, а забезпечення її прав пріоритетною функцією держави, прискорюючи її перетворення на правову. Тільки демократія стимулює громадську активність, інституалізацію громадської участі, створює умови для громадського контролю над державою. Поглиблення демократичних засад життя є обов'язковою умовою ефективної взаємодії держави і суспільства.

Цьому сприяє об'єктивний моніторинг всіх процесів, незалежна аналітика та експертиза, а також пропаганда демократичних принципів та оприлюднення результатів через ЗМІ та інші комунікативні форми.

Основні ж загрози для цього процесу пов'язані з можливістю будь-яких проявів чи форм згортання демократії, наприклад, стосовно свободи слова чи свободи економічного розвитку, насадження монополії чи надмірної централізації. Подібні дії спричиняють обмеження процесу розвитку держави.

Не меншу роль відіграє вплив системи управління. В рамках конкретних управлінських моделей по-різному визначаються соціальні статуси суб'єктів, їх компетенція, розподіл прав та обов'язків. Інноваційні підходи до управління, які впроваджують демократичні процедури та орієнтують систему на задоволення інтересів людини, здатні стимулювати державний розвиток, більшою мірою адаптувати його до потреб часу. Такі зміни в управлінні формалізуються в законодавстві, створюючи правове поле просування держави в напрямку поглиблення її правового характеру. Професійність, досвід, вдосконалення та легітимність при цьому є обов'язковими параметрами функціонування управлінської системи. Саме завдячуючи такому наповненню управління оптимально виконує свої організаційні, регулятивно-контрольні та захисні функції щодо держави і суспільства, стимулюючи їх розвиток і обслуговуючи їх потреби.

Існування загроз та перешкод на шляху становлення правової держави, пов'язаних з управлінською сферою, криється в бюрократизації, корупції, безвідповідальності, непрофесіоналізмі, вождизмі та інших негативних проявах, що знижують якість управління. Вони також пов'язані з нечітким розподілом повноважень та недосконалістю механізму взаємодії різних управлінських рівнів.

Важливим для процесу становлення правової держави є комплекс питань щодо політичної та правової культури і свідомості суспільства, при чому стосовно як маси, так і еліти. Адже категорії демократії, гуманізму, справедливості, правового характеру, громадянської позиції, суспільної відповідальності та інші безпосередньо залежать від культури та свідомості. Утвердження стандартів гуманітарного права в ціннісних орієнтаціях та їх дотримання у поведінці формують сучасну модель держави та визначають принципи її діяльності. Така модель здатна до розвитку і трансформації і, разом з тим, спирається на традиції. В ній забезпечується

запровадження конкретних норм моралі, етики, права, традицій, що виконують нормативно-регулятивну функцію щодо стихійності процесу державного розвитку, відповідним чином спрямовуючи його, із хаосу вибудовуючи певний порядок. Це дозволяє визначати закономірності трансформацій, недотримання яких може мати руйнівні наслідки. І, разом з тим, визначаються важелі профілактичної і стимулюючої дії, спроможні сприяти створенню належних умов утвердження засад правової держави.

Основні принципи правової держави перетворюються в норми, установки, орієнтації, що визначають поведінку та ступінь активності запровадження їх у життя. Разом з тим, треба враховувати, що продиктовані вони як національним, так і міжнародним досвідом, потребуючи адаптації до існуючих умов, щоб стати реальними стандартами життя держави.

Слід відзначити, що суб'єктивна площина процесу формування правової держави включає і ряд стримуючих параметрів. Це, зокрема, патерналізм, який породжує пасивність частини суспільства. Чи відсутність узагальнюючої ціннісної системи, прийнятої для більшості, здатної стабілізувати і регулювати відносини. Чи недосконалість законодавства, що породжує відчуття незахищеності і неспроможності змінити ситуацію, відчуженості людини.

Усвідомлення необхідності та практичної значущості принципів правової держави для прогресивного розвитку повинно підтверджуватись позитивними зрушеннями в економіці, в соціальному і культурному розвитку, в підвищенні статусу в системі міжнародних відносин тощо. Тобто, суто суб'єктивні чинники неодмінно накладаються на об'єктивний базис, який відтворює реальні здобутки в забезпеченні прав, потреб та інтересів суспільства, репрезентованих різними суб'єктами.

Адже тільки на основі реальних соціально-економічних і політичних досягнень можна оцінити ступінь задоволеності просуванням по шляху утвердження правової держави, коли індекс людського розвитку набуває пріоритетності. За таких умов позитивні економічні і політичні зрушення генерують нові можливості розвитку правової держави і в інституційному, і нормативному аспектах, підвищують ефективність дії державного механізму, артикулюючи спільні інтереси людини, громади, держави та забезпечуючи їх максимальне представництво.

В свою чергу, економічна криза, згорання соціальних програм, внутрішні політичні конфлікти спричиняють надмірну соціальну

напругу та невдоволеність, знижують рівень підтримки будь-яких суспільних перетворень. Це негативно впливає на розвиток правової держави, стимулюючи тенденцію надмірного державного втручання у всі сфери та посилюючи її контрольну функцію. Також це породжує гіпертрофований варіант тиску на державу з боку суспільства, нівелює механізм їх співпраці. Крім того, в самому суспільстві може виникати конфліктна ситуація, диспропорції щодо представництва інтересів окремих груп. Все це обмежує можливості розвитку процесу формування та функціонування правової держави, виступаючи стримуючими чинниками впливу на нього.

Стимули чи, навпаки, перешкоди процесу розвитку правової держави обумовлюються також геополітичними факторами. Міжнародне співробітництво стимулює демократичний розвиток. Інтеграційні процеси та глобалізація створюють умови для запозичень та підтримки демократичних засад внутрішніх суспільних трансформацій. Тоді як міжнародні конфлікти, економічне, ідеологічне, політичне чи військове протистояння значно обмежують можливості демократичних процесів в державі, унеможливлюють реальне забезпечення прав і свобод та їх пріоритетності, що є головним призначенням правової держави.

В сучасну інформаційну епоху досить самостійну роль серед впливових чинників відіграє інформаційний ресурс. Розширення та пришвидшення інформаційно-комунікаційних зв'язків, завдяки новітнім інформаційним технологіям, забезпечують відкритість та прозорість процесів формування та функціонування суб'єктів державної влади і управління, ознайомлення з національним та міжнародним досвідом, відкриваючи нові можливості становлення правової держави. Тобто, інформаційний чинник обумовлює якісні зміни інституційно-організаційних структур, механізмів і моделей її функціонування.

Цифрова ж нерівність, тобто розрив в можливостях використовувати переваги інформаційно-комунікаційних технологій для окремих країн, обмежує стратегічні демократичні трансформації.

Таким чином йдеться про цілий комплекс факторів, які спроможні визначати сутність і темпи вдосконалення і поглиблення демократичних перетворень держави в напрямку децентралізації, розширення громадянської участі, підвищення відповідальності за якість життя людини тощо.

Конкретні прояви всіх цих факторів можна дослідити, проаналізувавши реальний стан процесу становлення правової держави в сучасній Україні та визначившись зі стратегічними перспективами її розвитку.

Процес формування правової держави є дуже динамічним, що обумовлює варіативність його сприйняття і оцінок результату. Це в повній мірі підтверджує український досвід. [1]

В сучасному українському соціумі існує усвідомлення того, що тільки наявність розвинених і ефективних інститутів правової держави забезпечить реалізацію внутрішніх запитів і перетворить Україну в рівноправного суб'єкта світового співтовариства. Бо лише при вирішенні таких завдань створюються необхідні умови для життєдіяльності людини як головного ресурсу цивілізаційного розвитку. Тобто, можна констатувати, що сформувався позитивний образ правової держави.

Однак реальний стан речей свідчить про те, що демократичні здобутки у вигляді правової держави не набули достатнього розвитку і належним чином не забезпечують задоволення суспільних потреб.

Найбільш успішним можна вважати аспект правового забезпечення. Адже сутність і напрямки утвердження України саме як правової держави чітко сформульовані в Конституції [2]. Її розділ 1 окреслює всі основні ознаки правового характеру держави. Тут і забезпечення прав і свобод людини як головний обов'язок держави (ст. 3), і верховенство права (ст. 8), і поділ влади (ст. 6), і політична, економічна та ідеологічна багатоманітність (ст. 15) та інші принципи, що перетворюють Україну в демократичну, соціальну, правову державу (ст. 1).

Всі ці конституційні норми і принципи отримали подальший розвиток у національному законодавстві. Закони, Постанови Кабінету Міністрів, Укази Президента фіксують норми щодо розподілу владних повноважень, прозорості і відкритості влади, співпраці державних органів влади з громадськими інституціями тощо.

Національне законодавство адаптується до міжнародних стандартів в сферах демократизації державного життя. Україна приєднується до ряду міжнародних Пактів та Декларацій з широкого кола питань щодо прав, свобод та демократичних принципів внутрішніх і зовнішніх відносин.

Правова база не може гарантувати незворотності демократичних трансформацій держави, але сприяє включенню додаткових ресурсів у процес перетворень, пришвидшує його.

Правда існуючі соціально-економічні та соціально-політичні реалії поки ще не є достатніми для забезпечення ефективності такого процесу. Так, низькі рівень та якість життя породжують патерналізм, залежність та завищені очікування від держави, стримуючи розвиток ініціативи, самостійності та громадської активності. А це, в свою чергу, робить можливим обмеження і порушення прав людей з боку державних установ та їх представників. Поза увагою залишились питання співвідношення приватних і загальносуспільних інтересів, що спричинило перекоси в приватизації, ринкових відносинах, соціальній диференціації. За таких умов правова держава не є достатньо розвиненою, а її потенціал не використовується в повній мірі.

Стан перехідного суспільства, в якому знаходиться Україна, поки ще не відповідає очікуванням швидких позитивних змін. А це не стимулює реальну демократизацію, яка повинна спиратись на суспільну зацікавленість в результатах трансформацій, суперництва і співробітництва держави і «третього сектору» у вирішенні життєво значущих завдань, інтегративну концепцію таких ключових цінностей як гуманізм, соціальна справедливість, патріотизм.

Застарілі моделі державного управління, тіньові схеми, особистісні взаємини, неформальні структури та неофіційні практики нерідко підміняють легальні форми функціонування правової держави. Відсутність тенденції стійкого динамічного розвитку не сприяє заохоченню всіх суб'єктів у включенні до процесів формування даного феномену.

Але альтернативи суспільству з розвиненими демократичними формами правової держави не існує. Саме це гарантує динамічну стабільність системи, забезпечує активну самореалізацію кожного суб'єкта, створює якісно новий рівень вирішення суспільно важливих стратегічних завдань. При цьому весь процес набуває правового характеру та соціального спрямування.

Існують різні шляхи вирішення цих проблем. По-перше, це швидкі, майже революційні трансформації, які відбуваються під впливом зовнішніх чинників. Вони спираються на максимальну підтримку міжнародних структур, наприклад, ООН, запроваджуючи міжнародний досвід. В такому варіанті перевагами можна вважати певну незаангажованість та нейтральність відносно внутрішньополітичних сил. Але можуть існувати специфічні

цілі стосовно статусу конкретної держави в системі міжнародних відносин, що впливає на форми та методи забезпечення демократичних змін.

По-друге, це еволюційні, більш тривалі перетворення, які базуються на національних ресурсах, адаптуючи до українських реалій існуючий передовий світовий досвід. Вони більш адекватні реальному співвідношенню суспільних можливостей і суспільних потреб.

Україна обрала другий варіант розвитку і це мають усвідомлювати представники і еліти, і маси. Темпи і обсяги таких змін не настільки вражаючі, але загальна тенденція зрушень є позитивною, хоч і довгостроковою перспективою. Такий шлях є більш гармонійним з позиції використання традицій та більш реалістичним з точки зору опори на фактичні можливості. Він дозволяє ширше використати існуючу систему функціонального представництва інтересів та запровадити власний досвід громадянської самодіяльності щодо розбудови правової держави.

Але нерідко каталізатором внутрішніх кроків зміцнення засад правової держави виступають вимоги, що пред'являють зовнішні суб'єкти. Так було, зокрема, при вступі України в Раду Європи, в СОТ, або в процесі реалізації наших устремлінь стосовно ЄС чи пропозицій в рамках СНД або Митного союзу тощо. Це означає, що внутрішні і зовнішні фактори впливу на становлення правової держави виступають невід'ємною частиною даного процесу.

Базою ж являється наявна система демократичних інститутів, законодавчо зафіксовані демократичні принципи, демократичні традиції духовної культури та менталітету.

Спираючись на таку ресурсну базу можна визначити основні завдання щодо перспектив розвитку правової держави в Україні. Вони стосуються найважливіших сфер життєдіяльності.

Головне, це вдосконалення відносин між державою та суспільством, владою і громадянами, між гілками влади. Має бути створений дієвий механізм обмеження державної влади, перетворення громадян в активних суб'єктів політики, здатних здійснювати громадський контроль над владою. Треба впровадити сучасну модель гарантування прав та свобод людини, їх захисту, забезпечення рівності всіх перед законом, в першу чергу засобами судової системи. Також важливо підвищити ефективність системи функціонального представництва інтересів на рівні законодавчої та виконавчої влади, з однаковими можливостями просування цих інтересів.

Такі моделі, механізми та технології повинні спиратись на: конституційний порядок, демократичні процедури, демократичні електоральні і парламентські інститути, що реалізують принципи виборності влади, її розподілу, громадського контролю, автономії прав і обов'язків сторін; максимальну прозорість та відкритість влади і всіх процесів, що відбуваються в державі, через канали прямого і зворотного зв'язку.

Особливе значення при цьому набувають постійний моніторинг і експертиза існуючих потреб, прийнятих рішень та оцінка їх ефективності; прогнозування можливих наслідків; інформування щодо спрямування конкретних дій тощо. Це дозволяє впроваджувати позитивний досвід, попереджувати негативні прояви, підвищувати зацікавленість у певних діях.

Важливою умовою є реформування економічної системи у напрямку забезпечення економічної свободи особистості, збільшення середнього класу, розширення інфраструктури самозабезпечення населення. В свою чергу, це потребує «детінізації» економіки, зменшення податкового та адміністративного тиску, прискорення темпів модернізації, створення інвестиційно-привабливих умов господарювання, рівноправності господарюючих суб'єктів тощо.

Зміни повинні стосуватись і соціальної сфери, будучи спрямовані на підвищення рівня соціальних гарантій, соціального захисту, соціальної підтримки, але не породжувати соціальний егоїзм, громадську пасивність та споживацькі настрої. Пріоритетом мають бути індивідуальна активність, самовдосконалення та самореалізація, створення стійких типів «самоврядних потенцій», прояв творчої енергії «знизу».

При цьому важливо, щоб реформи в управлінні, економіці, соціальній, гуманітарній сферах носили не формальний характер, а справді забезпечували демократичний поступ України, оптимізували суспільні відносини, стимулювали прогресивний розвиток та сприяли підвищенню ролі України в системі міжнародних відносин, не були суперечливими за методами і цілями та гарантували незворотність трансформацій.

Щоб мати широку соціальну підтримку треба враховувати особливості представництва різних національних, релігійних, регіональних та інших специфічних інтересів. Також треба використовувати та розвивати традиційні потенції у вигляді психології працюючого господаря, прагнення до свободи, самореалізації та

самоврядування свого життя; неприйняття будь-якого варіанту деспотії влади. Все це створює необхідні умови для становлення та подальшого розвитку правової держави в Україні, роблячи цей процес ефективним. Але цей шлях повинен бути виключно ненасильницьким та демократичним, здійснюватись через оптимізацію та узгодження інтересів на засадах гуманізму, справедливості, права, патріотизму.

Саме таким змістом мають бути наповнені Конституційна, Адміністративна та інші реформи, що спрямовані на реалізацію мети розбудови правової держави в Україні.

Література:

1. Скрипнюк О. Соціальна, правова держава в Україні: проблеми теорії і практики / О. В. Скрипнюк. – К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького, 2000. – 600 с.
2. Конституція України – К.: Преса України, 1996. – 80 с.
3. Сальников В. П. Государство как феномен и объект типологии / В. П. Сальников. – СПб: Ид-во Петербургского ун-та, 2000 – 203 с.
4. Політична система сучасної України / за ред. Ф. М. Рудича – К.: Парламентське видавництво, 2002. – 327 с.
5. Кормич Л. І. Громадські об'єднання та політичні партії сучасної України / Л. І. Кормич, Д. С. Шелест – К.: АВРІО, 2004

УДК 342:316.3(477)

Крусан А. Р., НУ «ОЮА»

УКРАЇНА ЯК СОЦІАЛЬНА ДЕРЖАВА: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ТА КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ РЕАЛІЇ

На основі доктринальних положень, а також аналізу вітчизняної конституційно-правової практики можна дійти висновку, що соціальна держава – це держава, політика якої має пріоритетну соціальну спрямованість, що виражається у відповідному обслуговуванні державою громадянського суспільства, створенні необхідних та достатніх умов для реалізації економічних, соціальних та культурних прав людини, гарантуванні їй соціального захисту та соціальної безпеки, виходячи з соціально-економічних можливостей держави, на основі принципів справедливості, пропорційності та гармонічного поєднання (балансу) інтересів суспільства і людини.